

300-1
6131

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа

БЕЛАРУСКАЯ ЛІНГВІСТЫКА

Заснаваны ў 1972 г.

ВЫПУСК 76

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

МІНСК «БЕЛАРУСКАЯ НАВУКА» 2016

УДК 811.161.3'1(082)

Часопіс уключае артыкулы айчынных і замежных даследчыкаў, прысвечаныя актуальным пытанням беларускага мовазнаўства. Праблемы функцыянавання беларускай мовы разглядаюцца на лексічным, фанетычным, словаўтваральным, марфалагічным узроўнях. Пэўнае месца ў выпуску займаюць артыкулы па пытаннях прыкладной лінгвістыкі, тэрмінаграфіі, фразеалогіі, мовы мастацкай літаратуры, гісторыі мовы, дыялекталогіі. У часопісе змешчаны матэрыялы хронікі, нататкі па культуры мовы і этымалогіі, рэцэнзіі на айчынныя і замежныя навуковыя выданні.

Разлічаны на мовазнаўцаў, настаўнікаў, студэнтаў, журналістаў.

Рэдакцыйная калегія:

А. А. Лукашанец (галоўны рэдактар),
І. Л. Капылоў (намеснік галоўнага рэдактара),
В. М. Нікалаева (адказны сакратар),
М. П. Антропаў,
А. М. Булыка,
Г. Генчэль (Германія),
В. М. Курцова,
В. А. Ляшчынская,
Г. М. Мезенка,
Н. В. Паляшчук,
М. Р. Прыгодзіч,
В. П. Русак,
А. І. Скапненка (Украіна),
Н. А. Снігірова,
Г. А. Цыхун,
М. Янковяк (Польшча)

Рэцэнзенты:

кандыдаты філалагічных навук
З. І. Бадзевіч, Т. П. Кугейка

УДК 811.161.3

Н. У. ЧАЙКА

СЕМАНТЫЧНЫЯ ТЫПЫ КАНСТРУКЦЫЙ З ЭЛІПСІСАМ ДЗЕЯСЛОВА Ў СІНТАКСІЧНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Тыпалагічнае даследаванне сінтаксічных сістэм праводзіцца ў некалькіх кірунках. Значная колькасць даследчыкаў лічаць мэтазгодным выяўляць спецыфіку сінтаксічнай сістэмы мовы выключна ў параўнанні з іншымі. Тэрмін *тыпалогія* азначаецца як «параўнальнае вывучэнне структурных і функцыянальных уласцівасцей моў незалежна ад характару генетычных адносін паміж імі» [1].

Пры гэтым у навуковай літаратуры пашыраны погляд, што тыпалагічныя асаблівасці могуць быць выяўлены і ўнутры адной мовы на аснове адпаведных параметраў – заканамернасцей функцыянавання пэўнай з’явы, асаблівасцей структурнай арганізацыі і інш. Тыпалагічнае даследаванне могуць быць скіраваны і на выяўленні замкнёных моўных падсістэм – фанетычных, лексічных, граматычных, што падразумявае «размяшчэнне моўных з’яў па класах у адпаведнасці з пэўнымі прыкметамі» [2]. Пры такім падыходзе даследчыкамі ставіцца задача «сінтэзаваць вынікі аб’яднання і супрацьпастаўлення класіфікуемых аб’ектаў» [3], г. зн., неабходна распрацаваць сістэму параметраў, на аснове якой і будзе створана адпаведная тыпалогія сінтаксічных адзінак.

Метадалагічнай асновай любой тыпалагічнай класіфікацыі (сінтаксічнай у тым ліку), на думку А. У. Цімерлінга, выступаюць «тры асноўныя тыпы адносін паміж адзінкамі: іерархічныя, лінейныя і адносіны часткі і цэлага» [4]. У дачыненні да сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы прыдатным будзе метадалагічны прынцып – адносіны *частка – цэлае*. Кампенсаторны кампанент як частка сістэмы здольны выконваць функцыі цэлага – паўназначнай прэдыкатыўнай адзінкі. Калі кампенсаторную функцыю адзінак прыняць у якасці асноўнага параметра тыпалогіі, то адкрываюцца магчымасці пабудаваць тыпалогію канструкцый з эліпсісам дзеяслова, якая ахоплівае выключна іх структурныя і семантычныя тыпы.

У навуковай літаратуры часам выказваецца меркаванне, што правядзенне тыпалагічных даследаванняў магчыма толькі праз пасрэдніцтва «трэцяга кампанента» (мадэлей у дадзеным выпадку), які «пазбаўлены пэўнай дэнацыі» [5]. Такім «трэцім кампанентам» у пабудове семантычнай тыпалогіі

канструкцый з эліпсісам дзеяслова выступае фармальна-граматычная мадэль поўнай канструкцыі, у параўнанні з якой і вылучаюцца спецыфічныя ўласцівасці аб'екта тыпалогіі. Падобную метадалогію даследавання выкарыстоўвае ў працах М. М. Каленічэнка, які лічыць, што «спецыфіка безасабовых сказаў абумоўлена ўзаемадзеяннем семантычных і граматычных паказчыкаў, што дзейнічаюць у межах безасабовай структуры» [6].

Метадалагічныя прынцыпы тыпалагічнага мовазнаўства выкарыстоўваюцца і ў даследаваннях фразеалагічнага ўзроўню мовы (Т. Я. Памыкалава). У падобных даследаваннях семантыка-сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі фразеалагічнай адзінкі выступаюць канстантным параметрам. На аснове семантыка-сінтаксічных адносін даследчыца выявіла цэлую сістэму лексічных і сінтаксічных сродкаў, што «забяспечвае функцыянаванне фразеалагічных адзінак» [7].

У залежнасці ад аб'екта даследавання тыпалогія можа быць функцыянальнай, структурнай, фармальнай. Асаблівую цікавасць у дачыненні да структурна-сінтаксічных мадыфікацый беларускай мовы выклікае функцыянальная тыпалогія канструкцый з эліпсісам дзеяслова, у прыватнасці спецыфіка іх семантычнай арганізацыі.

Сістэматызацыя канструкцый з эліпсісам дзеяслова будавалася на іх адпаведнасці з параметрамі тыпалогіі – тыпам прэдыката і кампанентным кампанентам. Фармалізацыя сінтаксічнага аб'екта дазволіла сапраўды міраваць відавочныя класы семантычных тыпаў і ўстанавіць ступень іх частотнасці.

Пашыраны ў творах мастацкай літаратуры эліптычныя сказы **лакатыў-на-пацыентыўнага** тыпу. Адметнасць такіх канструкцый заключаецца ў тым, што ў іх працэс перамяшчэння накіраваны на аб'ект і прыводзіць да змены яго дынамічнай лакалізацыі: *Любую дравінку – у касцёр* (Бр.); *А нас – у лагер* (Дуд.). Семантыка перамяшчэння ў прасторы найперш рэалізуецца ў мадэлі *агенса – прэдыкат – пацыент – дырэктыв-фініш*. Наяўнасць пацыенса абумоўлена абавязковай рэалізацыяй дзейнага суб'екта ў дачыненні да аб'екта: – *Мама, вы мяне... на наша любіме месца, – ціха сказала Галіна* (Багд.). Пацыент рэалізуецца ў сінтаксічнай пазіцыі дапаўнення і выражаецца назоўнікам або займеннікам у форме вінавальнага склону: – *Дзяцей трэба ў школу* (Сач.). У якасці паказчыка семантыкі выступае пацыент, які ўказвае на аб'ект перамяшчэння: – *Куды нас?* (Сач.) або суб'ект сумеснага дзеяння: *Зрабіць я, канечне, нічога не могу... Мне трэба было з імі разам* (Дуд.).

Калі ў структуру канструкцый з эліпсісам дзеяслова ўваходзіць тэмпаратыў, тады семантыка перамяшчэння рэалізуецца ў мадэлі *агенса – прэдыкат – пацыент – тэмпаратыў – дырэктыв-фініш*: *Цяпер мы цябе дадому* (Багд.). Пашырэнне семантычнай структуры сказа дазваляе некаторым кампанентам набываць імпліцытнае выражэнне.

Перамяшчэнне ў прасторы можа ажыццяўляцца ад пачатковага пункта да канечнага. Мадэль сказаў у такім выпадку будзе наступная: *агенса – прэдыкат – аб'ектыў – дырэктыв-старт – дырэктыв-фініш*, а спосабы выра-

жэння аб'екта аднатыпныя – гэта пераважна назоўнікі ў форме вінавальнага склону або субстантываваныя формы: *Боршч і бабку з печы – на стол* (Кул.).

Калі ў склад эліптычнага сказа ўваходзіць сірканстант са значэннем мэты, то ў такім выпадку мадэль канструкцыі ўключае наступныя кампаненты: *агэнс – пацыенс – прэдыкат – каўзатыў – дырэктыў-фініш*, дзе агэнс выражаецца імпліцытна: *На што ты яго туды?* (Дуд.).

Мадэль *агэнс – прэдыкат – аб'ектыў – тэмпаратыў* уласціва канструкцыям, у якіх акцэнт робіцца на тэмпаральных характарыстыках. У такіх выпадках экспліцытна выражаюцца толькі два кампаненты: *аб'ектыў – тэмпаратыў*: *А запчасткі – калі? Нам пара ўжо – у поле!* (Дзял.). Тэмпаратывы ў такіх канструкцыях выражаюцца пераважна прыслоўямі.

У выпадках, калі аб'ект перамяшчэння ўказвае на прадмет, які зазнае фізічнае ўздзеянне агенса, то семантыка перамяшчэння рэалізуецца ў мадэлі *агэнс – прэдыкат – аб'ектыў – дырэктыў-фініш*: *Больш каштоўнае што – у куфар...* (С. Б.); *Галаву ён – у мяшок* (А. П.); *Я крэм – у халадзільнік* (Багд.); *У кожную вішаньку – на арэшку* (Багд.); *Пеўня, бачыце, яму ў пала ту трэба* (Дуд.).

Калі ж перамяшчэнне ў прасторы прыводзіць да знішчэння ці разбурачэння, то сказ рэалізуецца ў мадэлі *агэнс – прэдыкат – элімінатыў – дырэктыў-фініш*: *Зроблена вялікая праца на аздабленні той ці іншай кнігі: апрацаваны ілюстрацыі. Дык што ж арыгіналы – на вогнішча або на сметнік?* (ЛіМ. 2009. № 9).

Перамяшчэнне ў прасторы можа быць суадносным да стасабам, мадэль сказа ў такім выпадку будзе наступная: *агэнс – прэдыкат – пацыенс – спосаб – дырэктыў-фініш*: *Я цябе магу і сілай – у каляга* (І. М.).

Названая мадэль можа пашырацца за кошт уключэння дадатковага кампанента – інструмента дзеяння. Мадэль сказа ў такім выпадку будзе наступная: *агэнс – прэдыкат – пацыенс – дырэктыў-старт – інструмент*. Інструмент характарызуе спосаб перамяшчэння ў прасторы аб'екта, таму канкрэтызуе семантыку сінтаксічнай канструкцыі: *Я яго – памялом з дому* (Петр.). Інструмент звычайна займае сінтаксічную пазіцыю дапаўнення і выражаецца назоўнікам у форме творнага склону.

Такім чынам, семантыка перамяшчэння ў прасторы ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова рэалізуецца ў невялікай колькасці мадэлей. Мадэль, як правіла, уключае чатыры кампаненты. Гэта абумоўлена тым, што ў яе склад абавязкова ўваходзіць пацыенс, які адмяжоўвае эліптычныя сказы з семантыкай руху і перамяшчэння ў прасторы і выступае ў якасці кампенсаторнага кампанента.

Эліптычныя сказы **акцыянальна-дэлібератыўнага** тыпу ўказваюць на маўленчыя працэсы і рэалізуюцца ў невялікай колькасці мадэлей. Найбольш распаўсюджаная з іх камбінацыя наступных кампанентаў: *адрасант – прэдыкат – дэліберат*: *Сама аб сабе* (ЛіМ. 2008. № 7); *Адзін – пра перагрэў планеты і сусветны патоп, другі – пра амярцвенне сусветнага акіяна,*

трэці – аб апусцінванні кантынентаў (М. М.). Часта ў якасці паказчыка семантыкі ў эліптычных сказах выступае дэліберат, які ўказвае на аб'ект маўленчых працэсаў: *Я не пра людзей. Я – пра княжыча* (Чыгр.); *А трэці – усё пра дарогі і пра старэнькую маці...* (Бур.); *Ты яшчэ пра камунізм, часнік няшчасны* (Дуд.). Адрасант можа выражацца імпліцытна: *І ні слова пра медыцыну* (Багд.); *Цяпер – пра «Белалобага»* (Я. Б.); *От найшла пра што* (І. М.). У такіх сказах можа эліпсавацца не цалкам выказнік, а толькі дзеяслоўная частка састаўнога дзеяслоўнага выказніка: *Калі ласка, Тамара Паўлаўна, не трэба болей пра сыноў* (Мак.). У загатоўках да публіцыстычных твораў часам выкарыстоўваецца толькі дэліберат: *Пра неабгрунтаваную зорнасць, апрабаваны сюжэт і паратунак... у літаратуры* (ЛіМ. 2010. № 2); *Пра сонца над зямлёй* (ЛіМ. 2013. № 5).

Мадэль эліптычнага сказа можа ўключаць кампаненты: *адрасант – прэдыкат – адрасат – дэліберат*, дзе адрасант звычайна ўказвае на асобу, якая ажыццяўляе маўленчы працэс, а адрасат – на таго, да каго звяртаюцца ў працэсе камунікацыі. Аб'ект маўленчых працэсаў змяшчае прадмет гаворкі, тое, што паведамляецца адрасату: *Я табе пра людзей, ты мне – пра трактары* (А. Ж.); *– Ты пра гэта Уладзіміру Ільічу?* (Петр.), а паказчыкам семантыкі можа выступаць і кампанент, што ўказвае на аб'ект маўлення.

Кампенсаторным кампанентам у эліптычных сказах са значэннем маўленчых працэсаў можа выступаць і каўзатыў, што ўказвае на прычыну ажыццяўлення маўленчай дзейнасці: *Пра Аўласа, відаць, зехта са зла* (Мак.); *Як што за язык цягне мяне, каб цябе зачэпіць! Але ты не сярдзіся! Я на цябе – не ад зла* (І. М.); *Не са зла мы табе... І ён – з сабра* (І. М.). Мадэль эліптычнага сказа ў такім выпадку будзе змяшчаць наступныя кампаненты: *адрасант – прэдыкат – адрасат – каўзатыў*, дзе адрасант можа выражацца імпліцытна: *Сябе – за найгоркі з грахоў // Дарогу – за ўпартасць і муку... // У скрусе няма берагоў – // Ні ўдзель, ні ўначы, ні ў дакуку* (Т. Б.).

Семантыка маўленчых працэсаў можа рэалізавацца і ў мадэлі *адрасант – прэдыкат – адрасат – спосаб*. У такім выпадку кампанент, што ўказвае на спосаб маўленчай дзейнасці, выступае ў якасці кампенсаторнага: *Уля з распаччу, з адчаем: – З'еду, сыдз, з дому* (У. П.); *Сосны к ветру – з угаворам – // Уратуй ты ад бяды* (А. П.); *Ала Пятроўна, з Бабачкіным хачу памужчынку. Шчыра* (Дзял.); *Тут сусед яму з дакорам...* (Рус.); *А Карпусь Пракопу з тою ж самаю апаўганаю кпліваццю* (С. Б.). У мадэль такіх сказаў можа ўводзіцца і дэліберат: *Ты гэта ўсур'ёз?* (Мак.).

Эліптычныя сказы з семантыкай маўленчых працэсаў не часта сустракаюцца ў беларускай мове. Гэта абумоўлена тым, што дэліберат мае шырокія спалучальнасныя магчымасці. Кампаненты тыпу *пра цябе, аб табе* могуць спалучацца з дзеясловамі розных лексіка-семантычных груп – *гаварыць, думаць, клапаціцца*.

Экзистэнцыяльная семантыка ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова можа рэалізавацца толькі ў мадэлях, што змяшчаюць тэмпаратыў. Інакш

пропуск дзеяслова будзе спрыяць супадзенню двухсастаўнага і аднасастаўнага намінатыўнага сказаў: *Вакол залатая восень і Восень*. Тэмпаратыў у сказах тыпу *Хутка дзень Перамогі* (Маяк. 2004. № 3); *І сёгодня – восень* (К. Ч.) дазваляе кваліфікаваць іх як эліптычныя з экзистэнцыяльнай семантыкай, якія рэалізуюцца ў мадэлі *экзісцыенс – прэдыкат – тэмпаратыў*: *І ўночы – зорны шэпт* (Дудз.); *Нібыто ўжэ і зіма* (І. М.); *Наперадзе – знакавыя падзеі* (ЛіМ. 2008. № 6); *На лузе ўначы* (А. К.).

Выражаюцца тэмпаратывы звычайна назоўнікамі або прыслоўямі: *На зрэзе дня – рамонак белы // І пасівелы васілёк* (Янішч.); *Цэлымі суткамі ў балоце* (Кул.); *Паўгадзіны – у мокрым лесе* (Я. Б.); *Колькі гэта працы, колькі гэта клопату ў Веры Засуліч! Зранку – у класе* (М. З.); *Жыздрыцкія камсамольцы, Хвядос з Бладзікам, ужо тут* (Л. К.).

Экзистэнцыяльная семантыка можа рэалізавацца і ў мадэлі *экзісцыенс – прэдыкат – дыстрыбутыў-2*: *Вада сёлета вялікая. Штодзень – дождж* (Лев.); *Што ні дзень – з акругі – званкі, запытанкі: як з нарыхтоўкамі, як план? Напамінкі, што бульба патрэбна Ленінграду і Маскве* (І. М.). Дыстрыбутыў у такіх канструкцыях указвае на пастаянны характар экзистэнцыяльнай прэдыкатыўнай прыкметы.

Эліптычныя сказы з экзистэнцыяльнай семантыкай указваюць не толькі на стан, апрадмечанае дзеянне або з'яву прыроды, але і на фазісную мадыфікацыю праявы экзистэнцыяльнай прэдыкатыўнай прыкметы. Мадэль пры такой умове будзе наступная: *экзісцыенс – прэдыкат – тэрмінатыў*: *Спелі ягады. За суніцамі – чарніцы, ад якіх аж чорна было ў лесе* (І. М.).

У творах мастацкай літаратуры і ў публіцыстыцы эліптычныя канструкцыі з экзистэнцыяльнай семантыкай выкарыстоўваюцца рэдка. Мадэль такіх сказаў трохкампаэнтная (мінімальная колькасць). Да найбольш частотных адносіцца мадэль *экзісцыенс – прэдыкат – тэмпаратыў* (экзистэнцыяльная семантыка, суадносная з часам). Нізкую ступень частотнасці маюць мадэлі: *экзісцыенс – прэдыкат – дыстрыбутыў-2* і *экзісцыенс – прэдыкат – тэрмінатыў*.

Спосабы выражэння кампаэнтаў мадэлі не вызначаюцца разнастайнасцю. Экзісцыенс прадстаўлены пераважна назоўнікамі або займеннікамі, тэмпаратыў, тэрмінатыў і дыстрыбутыў – прыслоўямі або назоўнікамі.

Кампенсаторнымі кампаэнтамі ў такіх сказах выступае тэмпаратыў або тэрмінатыў ці дыстрыбутыў-2. Сэнсавая адназначнасць названых канструкцый абумоўлена канстантнай маркіроўкай катэгорыі тэмпаральнасці.

Семантыка стану ўласціва эліптычным канструкцыям, што ўказваюць на змену сацыяльнага статусу суб'екта, абумоўленую пэўнай прычынай, на фазісную і мадальную мадыфікацыю праявы сацыяльнага статусу суб'екта, на змену грамадзянскага статусу суб'екта. Рэалізуецца падобная семантыка ў нязначнай колькасці мадэлей.

У сказах, пабудаваных па мадэлі *эксперыенцэр – прэдыкат*: *Усё ўва мне – ад жанчыны другой, // Рана памёршай, яму дарагой* (В. І.); *Стойбішча статка*

і статка лугі, // Адзінцу – трывога ў сэрцы (Л. Г.); Не памятае, каб добра апрануўся або паеў. Век – у будні і ў свята – у зрэб'і, у лапцях (І. М.) звычайна прапускаецца звязка і адбываюцца сінанімічныя пераўтварэнні. Эксперыенцэр у такіх канструкцыях можа выражацца імпліцытна.

Калі эліптычныя сказы з семантыкай стану ўказваюць на змену статусу суб'екта, то ў такіх выпадках яны кваліфікуюцца як фазісная мадыфікацыя і рэалізуюцца ў мадэлях: *эксперыенцэр – каўзатыў – прэдыкат – локум*: – Чаго вы – з камсамола? (М. З.), *эксперыенцэр – прэдыкат – локум*: Дваццаць маладых хлопцаў і дзяўчат з нашай вёскі – у камсамольцы і на фронт (Звязда. 2014. № 106), *эксперыенцэр – прэдыкат – локум – тэмпаратыў*: Так і ў за-нас нядоўга (Круп.).

Структурна-сінтаксічнай адметнасцю сінтаксісу беларускай мовы з'яўляюцца эліптычныя канструкцыі з семантыкай зменнага стану, якія набываюць імпліцытную семантыку. У іх назіраюцца пераўтварэнні кампанентаў сінтаксічнай структуры або перафразаванне канструкцыі: *Набок дрэнны настрой і стомленасць* (Настаўнік. 2007. № 5); *Пасля гэтага толькі ў сельсавет* (Багд.). Адметнасць апошняга сказа ў спецыфічным лексічным нападуненні сінтаксічнай пазіцыі лакатыва ў *сельсавет*, які набывае імпліцытную семантыку і ўказвае не столькі на перамяшчэнне ў прасторы, колькі на змену сацыяльнага статусу суб'ектаў: *у сельсавет – ажаніцца*.

Семантыка зменнага стану можа рэалізавацца ў канструкцыях з дапамогай кампанента, які з'яўляецца фразеалагічна звязаным: *Кожны раз – ці ўдзень, ці ўначы – у сеньях лягне хто-небудзь, і мяне – як і кожнаму* (Мак.). Пры гэтым функцыю паказчыка семантыкі выконвае пацыентыў *мяне*, што ўказвае на аб'ект зменнага стану. У якасці кампенсаторных кампанентаў выступаюць: локум, іменная частка выказніка.

Спосабы выражэння кампанентаў не характарызуюцца разнастайнасцю. Кампанент з суб'ектным значэннем (эксперыенцэр) выражаецца займеннікамі, назоўнікамі ці імпліцытна. Кампаненты з акалічнасным значэннем (лакатыў і тэмпаратыў) – пераважна прэдыкатныя.

Нязначную групу складаюць эліптычныя сказы **рэляцыйнага тыпу**, што рэалізуюць семантыку адносінаў у розных сферах дзейнасці чалавека. Найбольш часта такія сказы выражаюць адносіны ў эмацыянальна-псіхічнай сферы: *Дзіцячы фонд ААН аб дзецях Беларусі* (ЛіМ. 2008. № 5). Семантыка ў іх рэалізуецца ў нязначнай колькасці мадэлей, сярод якіх найбольш распаўсюджаная *рэлянт-1 (імпл.) – прэдыкат – рэлянт-2*: *А з жонкаю як?* (А. Ж.); *Як у цябе з Алесяй?* (Петр.). Першы рэлянт у падобных сказах часта выражаецца імпліцытна. Калі ж у структуру эліптычнага сказа ўваходзіць карэлянт, які ўказвае на суб'ект сумеснага дзеяння, то мадэль канструкцыі будзе наступная: *карэлянт – прэдыкат – медыятыў*: *Не па-сяброўску ў нас* (Кав.).

Семантыка адносінаў можа рэалізавацца і ў сацыяльнай сферы. Мадэль эліптычнага сказа ў такім выпадку змяшчае *рэлянт-1 (імпл.) – прэдыкат – рэлянт-2 – медыятыў*. Кампенсаторным кампанентам тут выступае медыятыў,

які ўказвае на семантыку адносін, выключае семантыку перамяшчэння: *І я да ўсіх аднакі. Да ўсіх – на закону* (І. М.).

Калі ж у структуру падобнага сказа ўваходзіць карэлянт, які ўказвае на суб'ект сумеснага дзеяння, то мадэль будзе наступная: *рэлянт-1 – карэлянт – прэдыкат – медыятыў*: *Каб я з табой і мірна. Ніколі!* (Багд.).

Такім чынам, семантыка адносін у эліптычных канструкцыях праяўляецца толькі ў дзвюх сферах: эмацыянальна-псіхічнай і сацыяльнай – і рэалізуецца ў нязначнай колькасці мадэлей. Да высокачастотных адносяцца мадэлі: *рэлянт-1 – прэдыкат – рэлянт-2 – медыятыў*, *рэлянт-1 – прэдыкат – рэлянт-2*, да нізкачастотных – *рэлянт – карэлянт – прэдыкат – медыятыў*, *карэлянт – прэдыкат – медыятыў*.

Характар кампенсаторнага кампанента залежыць ад сферы праяўлення адносін, паказчыкам якіх у эмацыянальна-псіхічнай сферы выступае рэлянт-2 або карэлянт, у сацыяльнай сферы – медыятыў.

Спосабы выражэння кампанентаў мадэлей абмежаваныя. Кампаненты з суб'ектным і аб'ектным значэннем (рэлянт-1 і рэлянт-2) прадстаўлены назоўнікамі, займеннікамі ці імпліцытна. Кампаненты з акалічнасным значэннем (медыятыў) – прыслоўямі.

Як паказалі даследаванні, канструкцыі з эліпсісам дзеяслова маюць разнастайную семантыку. Самую шматлікую групу складаюць эліптычныя канструкцыі з семантыкай актыўнага дзеяння, якая праяўляецца ў фізічнай, сацыяльнай і інтэлектуальнай сферах. Гэта тлумачыцца значнай колькасцю кампенсаторных кампанентаў (усе кампаненты з указаннем на аб'ект, суб'ект дзеяння або спосаб яго ажыццяўлення), якія пры гэтым маюць шырокія спалучальнасныя здольнасці. Таксама дэспічова распаўсюджаны ў творах мастацкай літаратуры і публіцыстычных выданнях лакатыўна-пацыентыўны і акцыянальна-дэлібератыўны тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова, што абумоўлена характарам іх кампенсаторных кампанентаў – здольнасцю адмяжоўваць семантыку мадэльных працэсаў і перамяшчэння ў прасторы ад іншай. Рэдка ўжываецца ў беларускай мове канструкцыі з эліпсісам дзеяслова з семантыкай тэмпаральнай экзістэнцыі і стану. Гэта тлумачыцца адсутнасцю ў мадэлі падобных сказаў аб'екта дзеяння, які часцей выступае ў якасці кампенсаторнага, і неабходнасцю пэўных сінанімічных пераўтварэнняў пры функцыянаванні падобных сказаў.

Спіс скарачэнняў

А. Ж. – Жук, А. Водасеты зорак / А. Жук. – Мінск: Юнацтва, 1997. – 351 с.; **А. К.** – Куляшоў, А. А. Залатое жыта / А. А. Куляшоў. – Мінск: ЛіМ, 2009. – 126 с.; **А. П.** – Пысін, А. В. Яшчэ не скончана дарога... / А. В. Пысін. – Мінск: Юнацтва, 1983. – 176 с.; **Багд.** – Багданава, Г. Б. Чалавек без адраса / Г. Б. Багданава. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 196 с.; **Бур.** – Бураўкін, Г. М. Жураўліная пара: вершы канца стагоддзя / Г. М. Бураўкін. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2004. – 155 с.; **Бр.** – Броўка, П. У. Крыніца з-пад Вушачы / П. У. Броўка. – Мінск: Маст. літ., 2003. – 365 с.; **В. І.** – Іпатава, В. М. Задарожжа / В. М. Іпатава. – Мінск: [б. в.], 2004. – 99 с.; **Дзял.** – Дзялендзік, А. А. П'есы / А. А. Дзялендзік. – Мінск: Маст. літ., 1985. – 344 с.; **Дуд.** – Дудароў, А. А. Дыялог / А. А. Дудароў. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 272 с.;

Дудз. – Дудзюк, З. І. Дарунак / З. І. Дудзюк. – Брэст: Альтэрнатыва, 2010. – 112 с.; **І. М.** – Мележ, І. П. Людзі на балое / І. П. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 2009. – 412 с.; **Кав.** – Каваль, В. В. Выбранае / В. В. Каваль. – Мінск: Маст. літ., 1959. – 336 с.; **Круп.** – Крупенька, Я. М. Жыццём прысягаю / Я. М. Крупенька. – Мінск: Маст. літ., 2002. – 174 с.; **Кул.** – Кулакоўскі, А. М. Белы сокал / А. М. Кулакоўскі. – Мінск: Юнацтва, 1985. – 303 с.; **К. Ч.** – Чорны, К. Выбраныя творы / К. Чорны. – Мінск: Беларус. літаратур. фонд, 2000. – 605 с.; **Л. Г.** – Геніюш, Л. А. Ластаўка / Л. А. Геніюш. – Мінск: Юнацтва, 2000. – 62 с.; **Л. К.** – Калюга, Л. Творы / Л. Калюга. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 605 с.; **Лев.** – Левановіч, Л. К. Сіняе лета / Л. К. Левановіч. – Мінск: Маст. літ., 2005. – 356 с.; **Мак.** – Макаёнак, А. Я. П'есы / А. Я. Макаёнак. – Мінск: Ураджай, 1997. – 351 с.; **М. З.** – Зарэшкі, М. Вязьмо / М. Зарэшкі. – Мінск: Маст. літ., 2006. – 300 с.; **М. М.** – Матукоўскі, М. Я. П'есы / М. Я. Матукоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1979. – 271 с.; **Петр.** – Петрашкевіч, А. Л. П'есы / А. Л. Петрашкевіч. – Мінск: Маст. літ., 1976. – 205 с.; **Рус.** – Русак, А. Г. Выбранае / А. Г. Русак. – Мінск: Маст. літ., 1972. – 158 с.; **Сач.** – Сачанка, Б. І. Выбранае / Б. І. Сачанка. – Мінск: Маст. літ., 2010. – 476 с.; **С. Б.** – Баранавых, С. Я. Калі ўзыходзіла сонца / С. Я. Баранавых. – Мінск: Белдзяржвыд, 1957. – 202 с.; **Т. Б.** – Бондар, Т. М. Хачу назваць цябе каханым / Т. М. Бондар. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 269 с.; **У. П.** – Паўлаў, У. А. Выбраныя творы: у 2 т. / У. А. Паўлаў. – Мінск: Маст. літ., 1987. – Т. 2: Аповесці. Аповяданні. – 550 с.; **Чыгр.** – Чыгрынаў, І. Плач перапёлкі / І. Чыгрынаў. – Мінск: Маст. літ., 2009. – 445 с.; **Я. Б.** – Брыль, Я. Запаветнае / Я. Брыль. – Мінск: Беллітфонд, 1999. – 442 с. – (Беларускі кнігазбор); **Янішч.** – Янішчыц, Я. І. Выбранае / Я. І. Янішчыц. – Мінск: Маст. літ., 2000. – 350 с.

Літаратура

1. Языкознание: большой энцикл. слов. / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е (репр.) изд. «Лингвист. энцикл. слов.» 1990 г. – М.: Большая рос. энцикл., 1998. – С. 512.
2. Мельников, Г. П. Системная типология языков: принципы, методы, модели / Г. П. Мельников; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 2003. – С. 30.
3. Маслова, А. Ю. Неполные предложения с эллипсисом сказуемого и односоставные именные предложения как функциональные аналоги императива / А. Ю. Маслова // Проблемы современного синтаксиса: теория и практика: межвуз. сб. науч. тр. / Междунар. акад. наук пед. образования; редкол.: С. М. Колесникова (отв. ред.) [и др.]. – М., 2002. – С. 80–82.
4. Циммерлинг, А. В. Типологический синтаксис скандинавских языков / А. В. Циммерлинг. – М.: Яз. славян. культуры, 2002. – С. 25.
5. Болейко, А. Ф. Об одном подходе к изучению сходств и различий синтаксических единиц французского и русского языков / А. Ф. Болейко // Типология языков: теоретические и прикладные аспекты: межвуз. сб. науч. тр. / Яросл. гос. пед. ин-т; редкол.: Н. В. Веретельник (отв. ред.) [и др.]. – Ярославль, 1999. – С. 11–17.
6. Калениченко, М. М. Семантико-грамматична типологія безособового речення сучасної чеської мови: на матеріалі художніх і прозових творів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 / М. М. Калениченко; Нац. акад. наук України, Ін-т україн. мови. – Київ, 2006. – С. 2.
7. Пomyкалова, Т. Е. Семантико-типологический аспект фразеологического признака в русском языке: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Т. Е. Пomyкалова; Челяб. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2006. – С. 11.

Summary

The article analyses the parameters of semantic typology of verb ellipsis constructions and presents synopsis of essential types of syntactic typology. The basic types of verb ellipsis constructions are represented: of locative and patientive, actional and deliberative, actional. The research renders patterns of constructions that manifest the mentioned above semantics as well as compensational components of each semantic type.

ЗМЕСТ

Да XVI Міжнароднага з'езда славістаў (Бялград, 2018).....	3
---	---

НАВУКОВЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ

<i>Ляшчынская В. А.</i> Фразеалагізмы архітэктурна-будаўнічага кода культуры беларусаў з сімвальным кампанентам <i>парог</i>	11
<i>Арцёмава В. А.</i> Указальныя займеннікі як сродкі актуалізацыі прасторава-тэмпаральнага дэйкіса ў беларускай мове.....	20
<i>Чайка Н. У.</i> Семантычныя тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова ў сінтаксічнай сістэме сучаснай беларускай мовы.....	28
<i>Уласевіч В. І., Даўгулявіч Н. М.</i> Асаблівасці фанетыка-арфаграфічнага засваення новых запазычанняў у сучаснай беларускай мове.....	36
<i>Кандраценя І. У.</i> Мікрапалі здзіўлення ў лексіка-семантычных палях эмоцый у рускай і беларускай мовах.....	45
<i>Ванкевіч А. Г.</i> Эпідыгматычныя адносіны членаў метэаралагічных палёў у рускай і беларускай мовах.....	53
<i>Бурак І. Л.</i> Фармальныя сродкі сувязі з апорным злучнікам <i>але</i> ў сучаснай беларускай мове.....	61
<i>Клімаў І. П.</i> Падыходы С. Буднага і В. Цяпінскага да перакладу сакральнага тэксту.....	69
<i>Памазенка Т. Л.</i> Асноўныя тэндэнцыі развіцця беларускай перакладной тэрмінаграфіі ў другой палове XX ст. (1950–1980-я гг.) (<i>працяг</i>).....	77
<i>Нікіціна Н. Я.</i> Адметнасці аўтарскага перакладу з беларускай мовы на рускую ў кантэксце агульнасусветнай перакладчыцкай практыкі.....	89
<i>Турчынская М. В.</i> Найменні жывых істот у святле апазіцый «мужчынскае / жаночае» (псіхалінгвістычны эксперымент).....	97
<i>Ларыёнава А. А.</i> Функцыянальна-семантычнае поле пэўнасці / няпэўнасці ў беларускай мове: структура і сродкі выражэння.....	106
<i>Хвіланчук Ю. Л.</i> Структурна-семантычная характарыстыка канструкцый з часавымі адносінамі ў беларускіх народных гаворках.....	117

ЭТЫМАЛАГІЧНЫЯ НАТАТКІ

Радасная вада? (<i>М. Тарэлка</i>).....	126
---	-----

КУЛЬТУРА МОВЫ

Вызначэнне пабочных канструкцый у сказе (<i>І. Л. Бурак</i>).....	128
---	-----

ХРОНІКА

Ірына Уладзіміраўна Кандраценя (да 60-годдзя з дня нараджэння) (<i>В. М. Нікалаева, І. У. Ялынцава</i>).....	131
--	-----